

ŞEREFEDDİN SABUNCUOĞLU'NDAKİ GÖZ HASTALIKLARININ KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

A Short Evaluation of Eye Diseases at Şerefeddin Sabuncuoğlu

Esin Kâhya¹

¹Professor, Ankara University Faculty of Humanities [Retired]

ÖZET

Osmanlılarda göz hastalıklarıyla ilgili iki önemli eser vardır. Bunlardan birisi Mümin b. Mukbil'in Kitab el-Tib adlı eseridir. Diğeri Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyetü'l-Haniyye adlı eseridir. Sabuncuoğlu eserinde göz kapağındaki ular, şişler, bazı göz yaraları vb gibi göz hastalıkları hakkında bilgi vermektedir. Bu iki eser karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sabuncuoğlu; Göz hastalıkları; Tarihçe

ABSTRACT

There are two important works on ophthalmology in the Ottomans. One of them is Muin b. Mukbil's Medical Work. The other is Sheref al-Din Sabuncuolu's Surgical Work. Sabuncuoglu explained certain eye diseases, as tumors and swallows on the eye lashes and their wounds. Here we discuss and evaluate the definitions and explanations about the eye diseases in those two books.

Keywords: Sabuncuoğlu; Eye diseases; History

İlk uygarlıklardan başlayarak göz hastalıkları Ortadoğu denen bölgede sorun olarak insanların karşısına çıkmıştır. Bu toplumlar arasında M.Ö. 3000'lerden itibaren gelişme göstermiş olan Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarını gösterebiliriz. Eski Mısır'da göz doktorları ayrı bir grup oluşturmaktaydılar. Tanrı Thot ise göz doktorlarının koruyucusu idi¹. Bu hastalıkların bir kısmı görme bozuklukları olmakla beraber çoğunlukla rastlananları iklim ve sağlık koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan göz hastalıkları idi; örneğin Mısır'da görülen paraziter hastalıklar gibi. İklimin sıcak olması; toz ve kirli ortam şartları gözde bazı hastalıkların oluşmasına zemin hazırlamakta idi. Mısırda göz hastalıklarından trikiyasis tedavisi önerilen hastalıklar arasında idi. Ayrıca trahom, göze perde inmesi, ekropiyon bilinen göz hastalıklarındandı¹.

Göz hastalıklarıyla ilgili olarak Uygur tıbbında da bazı bitkilerin kullanıldığı belirlenmektedir. Zaman zaman da hayvansal ilaçlar kullanılmıştır, örneğin tavşan beyni ve boğa safrasının tereyağı ile karıştırılmasıyla elde edilen terkip gibi; yine balık safranının da göz zaafalarında kullanılması gibi².

Aynı coğrafyada gelişen İslam Dünyasında da benzeri problemler görülmüş olup, erken tarihlerden itibaren göz hastalıkları ayrı bir ihtisas dalı gibi gelişmişti. Dolayısıyla İslam Dünyasında göz hastalıklarıyla ilgili bilgileri biz genel olarak, hastalıklar hakkında bilgi veren eserlerin yanı sıra özel olarak göz ve göz hastalıklarıyla ilgili olarak kaleme alınmış kitaplarda da buluyoruz. Örneğin Razi'nin (865-925) *Havi (Continens)* adlı eserinde, Ali b. Abbas'ın (öl.993) *Kamil al-Sinaat (LiberRegius)*³ adlı kitabında ve İbn Sina'nın (980-1037) *el-Kanun fi't-Tıb* adlı eserlerinde göz hastalıklarıyla ilgili bilgi bulmak mümkündür. Özellikle İbn Sina, eserinin hem üçüncü hem de dördüncü kitabında ayrıntılı bir şekilde göz hastalıklarını ele alıp açıklamıştır. Yine İslam tıbbının ve özellikle cerrahisinin gelişmesinde ayrıcalıklı yer olan Zehravi'yi (936-1013) zikretmek gerekir.

İslam Dünyasında genel tıp kitaplarının yanı sıra özel olarak göz hastalıklarını ele alıp bu konuda kitap yazarlar arasında ise Hüneyin b. İshak, Yuhanna b. Maseveyh, Ali b. İsa el-Bağdadi'yi verebiliriz.

Bu çalışmalardan ilki Yuhanna b. Maseveyh'in (IX.yy.) olup, onun *Dağal al-Ayn* adlı eseri İslam Dünyasındaki ilk oftalmoloji kitabı olarak kabul edilir. Hüneyin b. İshak'ın *Kitab el-Mesail fi'l-Ayn* da yine göz hastalıklarıyla ilgilidir. Soru cevap şeklinde kaleme alınmış olup göz anatomisi, fizyolojisi ve hastalıklarıyla ilgili bilgi vermektedir.

Ali b. İsa (öl.1038/39) *Tezkiretü'l-Kehhalin*⁴ adlı bir eser kaleme almıştır. Eserde gözün anatomik yapısı verildikten sonra göz zaafı, uzak ve yakını görememe (miyopi ve hipermetropi), katarakt ve şaşılık gibi belli başlı göz hastalıklarıyla ilgili bilgi verilmektedir. Onun İslam Dünyasında göz ameliyatları ile ilgili olarak ilk anestezi kullanan hekim olduğu kaydedilmiştir. Konuyla ilgili bilgi onun *Nur al-Ayn* adlı eserinde bulunmaktadır².

Osmanlılarda göz konusundaki bilgilere biz daha çok genel tıp kitaplarında rastlıyoruz. Örneğin İshak b. Murat'ın, Hacı Paşa'nın ve diğer Osmanlıların erken döneminde yaşamış hekimlerin eserlerinde göz hastalıklarıyla ve onların tedavileri ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür.

On beşinci yüzyıl Osmanlı tıbbında önemli bir dönem olarak belirlenmektedir. On dördüncü yüzyılda bazı Arapça metinlerin çevrilmesiyle başlayan tıp bilimi adına yeşeren çalışmalar on beşinci yüzyılda orijinal çalışmalarla devam etmişti. Bu dönemde, diğer bilimlerin aksine yazı dili Türkçedir ve Türkçe terimler açısından da günümüze örnek olacak terimlerin kullanıldığı belirlenmektedir. Gözle ilgili olarak bu dönemde daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, konuyla ilgili bilgileri genel tıp kitaplarında rastladığımız gibi, müstakil eserlerin kaleme alındığını görmekteyiz. Ancak ilginç bir şekilde bu dönemin en seçkin eserlerinden biri olarak adlandırabileceğimiz, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun resimli cerrahi kitabında, yani *Cerahiyetü'l-Haniyye* adlı eserinde de bu konuda ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Doğal olarak o göz hastalıklarından sadece cerrahi müdahale gerektirenlerini ele alıp açıklamıştır.

Şerefeddin Sabuncuoğlu on beşinci yüzyılda yaşamış bir hekim olup, onun söz konusu eseri İslam Dünyasındaki belli başlı resimli cerrahi eserlerinden birisidir. İslam Dünyasında, Zehravi *Kitab al-Tasrif* adlı eserinde cerrahi müdahalelerle ilgili bilgi verirken, kullanmış olduğu aletlerin resimlerini de vermiştir, hâlbuki Sabuncuoğlu sadece alet resimlerini vermemiş; aynı zamanda aletlerin nasıl ve nerede kullanıldığını, doktorun ve hastanın pozisyonunu gösteren resimler vererek, bize ameliyatta izlenen teknik yöntemi ve teknik olanakları göstermiştir. Ayrıca biz resimlerden hasta-hekim ilişkisi hakkında bilgi edinebiliyoruz.

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun *Cerahiyetü'l-Haniyye* adlı eserinde aşağıdaki göz hastalıkları ve onların cerrahi tedavisi hakkında bilgi sekizinci fasıldan on sekizinci fasıla kadar olan kısımda yer almaktadır:

1. Sekizinci Fasıl: Gözkapaklarında görülen şişillerin tedavisi;
2. Dokuzuncu Fasıl: Göz kapaklarına arız olan perdelerin tedavisi;
3. Onuncu Fasıl: Göz kapaklarında olan şırnakın tedavisi;
4. On Birinci Fasıl: Teşmirin, yani kapağı kesmenin ve dikmenin yolu;
5. On İkinci Fasıl: Göze batan kirpikleri iğneyle dökmenin yolu;
6. On Üçüncü Fasıl: Göz kapağı kısa olmasının tedavisi;
7. On Dördüncü Fasıl: Alt kapak kısa olduğunda izlenecek tedavi;
8. On Beşinci Fasıl: Göz kapağı göze yapıştığında uygulanacak tedavi;
9. On Altıncı Fasıl: Gözdeki zafere ve göz pınarında olan etin kesilmesi;
10. On Yedinci Fasıl: Göze arız olan verdinecin ve lahm-i zaidenin (fazla et) tedavisi;
11. On Sekizinci Fasıl: Gözdeki sebeli (gözdeki damarların adeta bir ağ oluşturması; göz kanaması) kesmenin yolları.

On beşinci yüzyılda ise bu konuda Mümin b. Mukbil Sinobi'nin müstakil bir eser kaleme aldığını biliyoruz. Mümin b. Mukbil, *Kitab el-Nur fi Hazain al-Surur*⁵ adlı eserinde baştan ayağa kadar genel olarak hastalıkları ele almış, ancak yoğunluklu olarak göz hastalıklarını ele alıp açıklamıştır. Hekimimiz göz hastalıklarının bazılarını, özellikle de gözün dış organlarıyla ilgili hastalıklara medikal tedavinin yanı sıra, cerrahi tedavi de önermektedir. Sabuncuoğlu'nun ele alıp cerrahi müdahale önerdiği hastalıklarla karşılaştıracak olursak, göz kapağındaki urlar, şişler, bazı göz yaraları, vb gibi hastalıklarda Şerefeddin Sabuncuoğlu gibi, o da cerrahi müdahale önermektedir.

Mümin b. Mukbil ve Sabuncuoğlu arasındaki en önemli fark, Sabuncuoğlu'nun eseri resimli olduğu için onun verdiği bilgiyi daha açık ve seçik olarak anlamının mümkün olabilmesidir. Burada cerrahi tedavi yapılan göz hastalıklarından bazılarını ele alıp benzer hastalıklarda farklı tedavilerin uygulanıp uygulanmadığı gözden geçirelim.

Mümin b. Mukbil'in *Kitab el-Nur fi Hazain al-Surur* adlı eseri, Şerefeddin Sabuncu'nun eserinden farklı olarak, göz ve göz hastalıkları üzerinde yoğun bilgi veren bir eserdir, dolayısıyla, ele alınan hastalık sayısı daha fazla olup, onda göz hastalıklarının tedavisi için iki tip tedavi önerilir:

- a. İlaçla tedavi, yani cerrahi müdahale yapılmaksızın yapılan tedavi;
- b. Cerrahi müdahale ile yapılan tedavi, ki bu ikincisi genellikle birinci tedavide başarı sağlanamadığı zaman başvuru olan yöntem olarak devreye girmektedir.

Ayrıca, Mümin b. Mukbil sadece gözün dış organları dediğimiz göz kapağı hastalıklarını değil, görme ile ilgili tabakaların, yani iç kısımların hastalıklarını da ele alıp incelemekte ve onlarla ilgili tedavi önerileri sunmaktadır. Öncelikli olarak Mümin b. Mukbil genel olarak gözde nelerin hastalığa sebep olabileceğini açıklar. Daha sonra, o, yine genel olarak ne gibi ilaçların göze uygulanabileceğini (haricen) belirtir. Örneğin ağrı olduğunda, göz yaşardığında, fazla kirpik bittiğinde vb durumlarda kullanılabilecek ilaçların terkipleri ve yine kullanılabilecek basit ilaçları verir.

Mümin b. Mukbil ve Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun her ikisinin de ele alıp tedavisini önerdiği hastalıklarda birisi göz kapaklarının birbirine yapışmasıdır. Sabuncuoğlu, ilkin onun genel olarak hekimler arasında bilinen Arapça adını verir ve "iltisak" der; daha sonra da ne gibi bir tedavi uygulanması gerektiğini şöyle açıklar:

'15. Fasıl: Göz Kapağı yapıştığında yapılacak tedavi:

*Bil ki hekimler bu illete 'yapışma' derler. Bu hastalık birçok kişiye arız olur. Kapak gözün beyazına ya da gözün büyük karasına yapışır; gözün hareketini engeller; fiili normal değildir. İlacı şöyledir (yazar burada tedavisi demektedir): Mil göz kapağının altına sokulur; o mille göz kapağı kaldırılır. Göz iki sinnare ile kaldırılır ve yapışkanlığı ince bir mibza ile yüzülür öyle ki göz kapağı normal haline dönsün ve yapışkanlığı gitsin. Sonra göze tuzlu su koy ve onunla yıka; keten bezden fetile edesin. Kapağın altına koyasın; gözün üzerine yumurta akına bulanmış olan yün koy; üç gün sonra sadenc-i adese edesin.'*⁶

Aynı hastalığı Mümin b. Mukbil ele almakta; o da hastalığın cerrahi tedavisini şöyle vermektedir:

*'Gözü açmak için onu arkuri çekmek gerekir; sağ göz sağ el ile açılır; mil sol el ile tutulur; milin ucu gözün burun köşesinden gözün kuyruğuna kadar hareket ettirilir. Aynı muamele sol gözde sağ el ile yapılır. Mil kalktığında zaten göz kapağı da onunla birlikte kalkar; göz kapağından parmaklarını kaldır. Milin ucunun büyük olması gerekir. Ancak göze zahmet vermemelidir. Göze ağrı kesici ilaçlar uygulanır. Ayrıca göze zarar vermeyen otlar uygulanır.'*⁷

Yukarıda örnekte de görüldüğü gibi, Sabuncuoğlu bir cerrah olarak tedaviyi daha ayrıntılı olarak vermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Mümin b. Mukbil, daha önce gözdeki problemlerde kullanılacak ilaçları, verdiği için burada onlar hakkında ayrıntılı bilgi verme ihtiyacı hissetmemiştir. Şüphesiz burada en önemli nokta, Sabuncuoğlu bu cerrahi müdahalenin ve kullandığı aletin resmini verdiği için, biz onun tedaviyi nasıl yaptığını daha iyi anlıyoruz.

Aynı dönemde yaşamış olan bu iki hekimin söz konusu eserlerinde vermiş oldukları açıklamalar sistematik açıdan değerlendirilecek olursa, doğal olarak Sabuncuoğlu'nun sadece cerrahi müdahale gerektiren göz hastalıklarını ele aldığını belirlemekteyiz. Mümin b. Mukbil'de ise, cerrahi müdahale gerektiren hastalıkları için sadece ameliyat önermemekte, öncelikli olarak, ilaçla tedaviyi ön görmektedir. Onun için cerrahi müdahale ikinci derecede veya daha doğru bir ifade ile eğer hastalık ilaçla tedaviye cevap vermezse o zaman tercih edilmesi gereken bir yol olmalıdır. Ayrıca Mümin b. Mukbil sadece ilaçla tedavi edilebilecek göz hastalıklarından da söz etmektedir. Çünkü onun eseri, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, sadece göz hastalıklarıyla ilgilidir. Sabuncuoğlu'nun *Cerrayetü'l-Haniye'sinde* ise, sadece göz hastalıkları yoktur; bir cerrahi kitabı olarak vücudun bütün organlarındaki cerrahi müdahale gerektiren hastalıklara uygulanacak tedaviler hakkında bilgi vermektedir.

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun göz hastalıklarıyla ilgili olarak verdiği açıklamalarla Mümin Mukbil'in aynı hastalıklar için verdiği açıklamalar karşılaştırılacak olursa, önemli farklılıklar belirlenir. Onların her ikisi de, göz kapaklarının birbirine yapışması, göz kapakları kısılgı, göz kapaklarında ur oluşması, göz kapağında fazla kirpik oluşması ve göz kapaklarında yaralar ve cerahat oluşması gibi konular üzerine yazmışlardır. Bu açıklamalarda Sabuncuoğlu, yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı gibi, ilkin hastalığın adını vermekte, daha sonra hastalık hakkında ayrıntılı bir açıklama yapmadan tedavi konusundaki açıklamalarına geçmektedir. Ameliyat sonrasında, eğer iltihap ve ağrı oluşma tehlikesi varsa o konuda da bazı kısa açıklamalar yapmaktadır.

Mümin b. Mukbil ise öncelikli olarak hastalık hakkında ayrıntılı bir açıklama yapıp onun medikal tedavisinin mümkün olup olmadığı üzerinde durmakta ve hastalık için bir veya daha fazla medikal tedavi önermektedir.

Mümin b. Mukbil'e göre, cerrahi tedavi daima ikinci bir tedavi yolu olarak değerlendirilmelidir. Tedavi ile ilgili açıklamalarından sonra, genellikle, ayrıntılı olarak ameliyat sonrası bakımı açıklar; ameliyat sonrasında göze uygulanacak pomat, damla vb. terkiplerin içindeki drogları, dozlarını, hazırlanışını ayrıntılı olarak verir. Bunun güzel bir örneğini onun göz kapağı kısılması diye bilinen göz hastalığının tedavisinde görmekteyiz.

Mümin b. Mukbil gözde fazla kıl bitmesinin sebebi ile ilgili olarak aşağıdaki açıklamayı vermektedir:

'Eğer artık kıl biterse bu artık kıl gözün içine dönüp gözü incitecektir. Artık kıl gözyaşına sebep olur, rutubet kokuşur; görmenin netliğini engeller.'

Mümin b. Mukbil daha sonra burada, diğer hastalıklarda olduğu gibi, ilaçlarla fazla kılın nasıl bertaraf edilebileceğini anlatmaktadır. O artık kılın vücuttaki fazla rutubetin sonucu oluştuğunu düşündüğü için vücuttaki fazla rutubeti atabilen ilaçlar önermektedir. Bunun yanı sıra, vücudu ısıtan ilaçların da vücut rutubetini kurutabileceğini ve bu özellikte ilaçların alınmasının yararlı olduğunu kaydetmektedir. Bunun için de ceviz, karanfil gibi drogların ağızdan emilerek alınmasını veya yenmesini önerir.

Onun için fazla kılların tedavisinde ikinci yol cerrahi yoldur. Bunun için de uygulanabilecek cerrahi müdahaleleri sayar:

- Fazla kılın bağlanıp, doğal kılların bulunduğu tarafa doğru çekilmesi;
- Fazla kılın bulunduğu yeri dağlamak;
- Kıla çekici zamk, katran uygulamak;
- Yakıcı maddeler uygulamak;
- İğneyle çekmek;
- Makasla kesmek gibi.

Burada Mümin b. Mukbil ayrıntılı bir şekilde bazı ilaçlar önermektedir; onların terkipleri, dozları ve hazırlanışlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir⁷.

Sabuncuoğlu da aynı hastalıktan söz etmektedir, yani dağlama, kesip atma, yakıcı ilaçlarla kılı bertaraf etmek, iğneyle çekmek gibi. Sabuncuoğlu hastalığı şöyle betimlemektedir:

*'Gözde fazla kıl bitse, doğal mecranın dışında, kirpiklerin altında göze zarar verir; çeşitli hastalıklar meydana gelir; gözyaşı akması; kapakların kıvrılması; gözün ağırlaşması gibi.'*⁶

Ancak Sabuncuoğlu'nun ondan en önemli farkı bu muameleleri daha ayrıntılı bir şekilde anlatması ve kullandığı aletlerin resimlerini vermesidir. Ancak o bütün bunlara ilave olarak göz kapağının kesilerek kıl kökünün çıkarılmasını da ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Kesip dikmek dediği bu cerrahi müdahaleyi şöyle verir:

'Hastanın başını önüne al; kapağını devir; fazla kılı, altından kes; göz pınarından göz kuyruğuna kadar kes; ondan sonra iki parça kayış al; gözün uzunluğunda olsun; ensiz olsun. İki parça kes öyle ki onlar bağı tutabilsin. Ondan sonra arkuri olarak işaretlediğin yeri o iki ağacın içine al; ağaçları iki uçlarını sıkıca bağla, öyle ki diplerindeki doku çürüsün; eğer [hasta] eğilse düşmesin. Bu kısmı makasla kes; cehati ortadan kalkar.'

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, iki hekim arasındaki en önemli fark bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Sabuncuoğlu olaylara bir cerrah olarak yaklaşmaktadır; dolayısıyla hastalık hakkında ayrıntı vermek yerine doğrudan cerrahi müdahaleyle ilgili ayrıntılı bilgi vermeyi tercih etmektedir. Onun açıklamalarında cerrahi müdahale öncesinde yapılabilecek medikal tedavi ile ilgili bilgi bulunmaz; cerrahi müdahale sonrası tedavide kullanılacak ilaçlarla ilgili ayrıntılı bilgi de bulunmamaktadır; o bir iki basit öneriyle yetinmiştir. Ancak Sabuncuoğlu cerrahi tekniği ile ilgili olarak daha fazla ayrıntı bulmak mümkündür. O, yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, daha farklı cerrahi yöntemler ve daha farklı aletler kullanmıştır. Ayrıca onun eserinin resimli olması, bizim hem kullandığı aletleri hem de hasta-doktor pozisyonunu daha rahatlıkla kavramamızı sağlamaktadır.

Hâlbuki Mümin b. Mukbil bir hekim olarak, hastalık hakkında ayrıntılı bilgi vermek zorunluluğunu hissetmiştir. Dolayısıyla önceliği medikal tedavilere tanımıştır. Bazı cerrahi müdahalelerin açıklamaları sırasında, Mümin b. Mukbil de basit de olsa bir iki alet şeması verme zorunluluğunu hissetmiştir.

Son olarak dil bakımından, aynı dönemde yaşamış ve Türkçe yazmış iki hekim olarak eserlerini karşılaştıracak olursak, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun eserinin dili daha temiz bir Türkçe ile kaleme aldığı söylenebilir. Mümin b. Mukbil hastalık ve drogların adlarını çoğunlukla Arapça olarak verirken Sabuncuoğlu tersine Türkçelerini tercih etmiştir. Bu onun eserini Türkçe tıp terimleri açısından daha ayrıcalıklı kılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Sayılı A., *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara TTK, 1991,
2. Ahmet Ağırakça, *İslam Tıp Tarihi, [Başlangıçtan VII/XIII. Yüzyıla Kadar]*, İstanbul 2004, s.69.
3. A.Castiglioni, *A History of Medicine*, çev. B. Krumbaar, New York 1958, ss.271-273.
4. Ali b. İsa of Baghdad, *Memorandum Book of a Tenth-Century Oculist*, çev. Casey A. Ood, Northwestern University, Chicago 1936.
5. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri (tıp) 279.
6. Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrahiyetü'l-Haniye*, yay. Haz. İlder Uzel, TTK, Ankara, s.318.
7. Mümin b. Mukbil, *Kitab el-Nur fi Hazain al-Surur*, s. 98b.